

MULOQOT JARAYONIDA BOLA SHAXSINI RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK VA PEDAGOGIK JIHLTLARI

Aliyeva Zebiniso Bazarovna
Surxondaryo viloyati Uzun
tumani 9-maktab psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada bola shaxsining shakllanishida muloqotning oʻrni, pedagogik va psixologik omillarning ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, oʻquvchilar bilan samarali muloqot oʻrnatish, ularda ijtimoiy faollik, mustaqil fikrlash hamda ijobiy xulq-atvorni rivojlantirishning asosiy usullari tahlil qilingan. Muloqot orqali bolaning emotsional holatini qoʻllab-quvvatlash va shaxs sifatida kamol topishiga taʼsir etuvchi omillar haqida fikr yuritilgan.

Kalit soʻzlar: Muloqot, bola shaxsi, pedagogik yondashuv, psixologik rivojlanish, kommunikativ kompetensiya, ijtimoiylashuv, emotsional qoʻllab-quvvatlash, tarbiya, taʼlim, shaxs rivoji.

KIRISH

Bugungi kunda taʼlim va tarbiya jarayonida bola shaxsini har tomonlama rivojlantirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Bola shaxsining shakllanishida oilaviy muhit, taʼlim tizimi, tengdoshlar bilan munosabat hamda muloqot jarayoni muhim oʻrin egallaydi. Ayniqsa, muloqot bolaning dunyoqarashi, fikrlashi, hissiyoti va ijtimoiy moslashuviga kuchli taʼsir koʻrsatadi.

Muloqot – insonlar oʻrtasida axborot almashish, hissiy kechinmalarni ifodalash va oʻzaro taʼsir oʻrnatish jarayonidir. Bola ilk yoshidanoq kattalar bilan muloqot orqali atrof-muhitni anglay boshlaydi. Ota-ona, oʻqituvchi va tengdoshlar bilan olib borilgan samarali muloqot bolaning oʻziga boʻlgan ishonchini oshiradi hamda ijtimoiy faolligini rivojlantiradi.

Pedagogik nuqtai nazardan qaraganda, oʻqituvchi bilan oʻquvchi oʻrtasidagi sogʻlom muloqot taʼlim samaradorligini oshiradi. Oʻqituvchi oʻquvchiga nisbatan hurmat, samimiyat va adolat tamoyillariga asoslangan munosabatni shakllantirishi lozim. Oʻquvchini tinglash, uning fikrini qadrlash va ragʻbatlantirish orqali bolaning shaxsiy faolligi kuchayadi. Ayniqsa, dars jarayonida qoʻllab-quvvatlovchi soʻzlardan foydalanish, tanqidni ehtiyotkorlik bilan bildirish hamda ijobiy motivatsiya yaratish muhim ahamiyatga ega.

Psixologik jihatdan esa muloqot bolaning emotsional barqarorligini taʼminlaydi. Mehr va eʼtibor asosida qurilgan munosabatlar bolada xavfsizlik hissini shakllantiradi. Aksincha, qoʻpollik, eʼtiborsizlik yoki doimiy tanqid bolaning ruhiy

holatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli kattalar bola bilan muloqotda uning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olishlari zarur.

Muloqot jarayonida bolalarda mustaqil fikrlash, o'z fikrini erkin ifoda etish va muammolarni hal qilish ko'nikmalari shakllanadi. Guruhli mashg'ulotlar, bahs-munozaralar, interfaol metodlar hamda psixologik treninglar bolalarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Bunday faoliyatlar o'quvchilarda hamkorlik, o'zaro yordam va bag'rikenglik sifatlarini shakllantiradi.

Shuningdek, oila va maktab hamkorligi bola shaxsining rivojlanishida muhim omil hisoblanadi. Ota-onalar va pedagoglarning o'zaro hamjihatligi bolaning tarbiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Farzand bilan muntazam suhbatlashish, uning qiziqishlari va muammolariga befarq bo'lmaslik bolaning ruhiy sog'lom rivojlanishini ta'minlaydi.

Bola ulg'aygan sari bu so'zning ma'nosi ham o'z-o'zidan kengayib boradi. Oiladagi munosabatlarning kengayishi, ota, ona va bola uchligi munosabatlarining chuqurlashishi ota-onalarda mehrlil munosabatlarning tajriba sifatida shakllanishiga olib keladi. Ota-ona bilan go'dak o'rtasidagi dastlabki muloqot va mehrlil munosabat "ona bag'ri" shaklda kechadi, ya'ni go'dakni ona dastlab bag'riga bosishi, qo'lida tutib turishi, uni xavfsiz harakatlantirishi kabilar boladagi yaxshi munosabatning yuzaga kelishini ta'minlaydi.

Muhtaram Prezidentimiz SH.M. Mirziyoev oila haqida gapirar ekan "Odam baxtliman deyishga qanchalik haqqi bor? Agar oilang bilan sen baxtli bo'lsang, baxtliman deyishga haqqing bor. Faqat oilam emas, xalqim baxtli bo'lsa men o'zimni baxtli deb bilaman", - deya ta'kidlashi bizning jamiyatda oilada shaxslararo munosabatning yuksak ko'rinish ekanligidan darak.

Zero, dastlabki muloqot va mehrlil munosabat, xushmuomalalik go'dakning psixik rivojlanish jarayoniga ijobiy ta'sir qiladi. Salbiy munosabatlar, ya'ni noto'g'ri, qo'pol munosabatlarning davomiyligi go'dakning atrof-muhitga moslashishga bo'lgan ehtiyojini qanoatlantirmaydi, bu esa uning psixik rivojlanishiga salbiy ta'sir qiladi.

Bolaning go'daklik chog'larida yaxshi va ko'p vaqt davomida qo'lda olib yurilishi ularda dadil harakatlanish, ishonch va mehr hislarining shakllanishiga asos bo'lishi bilan birga, ularda mehrlil munosabatlarning shakllanishiga ta'sir ko'rsatib, go'dakning jadal hissiy rivojlanishiga imkoniyat yaratadi. Go'dakni mustahkam va ko'p vaqt qo'lda olib yurish shaxs shakllanishiga xizmat qiladigan asosiy omillardan biridir. Bolalar o'zlarini yetarlicha xavfsiz olib yurilganliklarini eslay olishmaydi, lekin ularga yetarlicha xavfsiz munosabat bo'lmasa, bunday harakatlar ularning xotirasida muhrlanadi va kelajakda buning oqibatlari go'dakka o'z ta'sirini o'tkazadi.

METODOLOGIYA

Biz bolalik davridagi muloqotni rivojlantirishning eng muhim yo'nalishlarini ta'kidlashga harakat qilamiz. V.N. Belkina bolalik davridagi muloqotni rivojlantirishning quyidagi asosiy yo'nalishlarini belgilaydi:

1) aloqa yo'nalishini bosqichma-bosqich o'zgartirish. Birinchi bir yarim oyda bolada kattalar bilan muloqot qilish zarurati paydo bo'ladi, lekin muloqotning tashabbuskori kattalardir, chunki u muloqot holatini yaratadi. Erta yoshda bolaning o'zi kattalar bilan aloqada tashabbus ko'rsatishni boshlaydi, uning qiziqishlari doirasi kengayadi. Keyin, o'rtada, kattaroq maktabgacha yoshda, bola o'zi uchun atrofdagi dunyoning yangi qiziqarli ob'ektini kashf etadi - uning tengdoshi, "bolalar jamiyati" rivojlanadi, bu bolalarning bir-biri bilan maxsus muloqotini nazarda tutadi. Binobarin, bolaning muloqotining yo'nalishi ikki tomon bilan tavsiflanadi: bola - kattalar va bola - bola.

2) Muloqotga bo'lgan ehtiyojning mazmuni o'zgarib bormoqda, yanada murakkablashmoqda. M.I. Lisina, ushbu ehtiyojning rivojlanishining quyidagi bosqichlarini ajratib ko'rsatish kerak: kattalarning e'tibori va xayrixohligida (0 oydan 6 oygacha; hamkorlikda (erta yoshda); bolaning ehtiyojlariga ishonchli munosabatda (yosh va o'rta) maktabgacha yosh); o'zaro tushunish va empatiyada (katta maktabgacha yosh).

3) Muloqot motivlari: kognitiv, biznes va shaxsiy. Kognitiv bo'lganlar bolaning atrofidagi dunyoga qiziqishi bilan bog'liq bo'lib, bu bolalarning savollarida aks etadi. Ishbilarmonlik motivlari har qanday faoliyatni amalga oshirishda bolaning kattalar yoki tengdoshlari bilan hamkorlik qilish holatiga hamroh bo'ladi. Shaxsiy o'sib borayotgan shaxsning kattalar va tengdoshlarining ichki dunyosiga qiziqishini, bolaning boshqa shaxsga ijtimoiy guruh vakili sifatida munosabatini tavsiflaydi.

4) Bola asta-sekin muloqot qilish usullarini o'zlashtiradi. To'g'ridan-to'g'ri muloqot jarayonida yuz ifodalari va pantomima qo'llaniladi, keyin hayotning uchinchi yilidan boshlab bola nutqni muloqot vositasi sifatida ishlata boshlaydi. Dastlab u nutq orqali asosan kattalar bilan muloqot qiladi va faqat maktabgacha yoshdagi ikkinchi yarmida nutq tengdoshlari bilan asosiy muloqot vositasiga aylanadi. Bolaning turli xil aloqa vositalarini egallashida etakchi rol kattalarga tegishli.

5) Hayotning birinchi yillaridanoq bola nafaqat boshqa odamlar bilan bevosita muloqotga, balki bilvosita muloqotga ham kiradi: kitoblar, televizor, radio. Shunday qilib, muloqot bolaning aqliy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Muloqot jarayonida u atrofdagi dunyoning ob'ektlari, hodisalari haqida ma'lumot oladi, ularning xususiyatlari va funktsiyalari bilan tanishadi. Muloqotda bolaning bilimga qiziqishi o'zlashtiriladi. Boshqa odamlar bilan muloqot qilish unga ijtimoiy muhit, jamiyatdagi xulq-atvor normalari, o'zining kuchli va zaif tomonlari, atrofdagi dunyoga boshqalarning qarashlari haqida ko'p narsalarni o'rganishga imkon beradi. Kattalar va tengdoshlar bilan muloqot qilish, bola o'z xatti-harakatlarini tartibga solish, faoliyatda

o'zgarishlar qilish, boshqa odamlarning xatti-harakatlarini tuzatishni o'rganadi. Muloqot rivojlanadi, maktabgacha yoshdagi bolaning hissiy sohasini shakllantiradi. O'ziga xos insoniy his-tuyg'ularning butun doirasi bolaning boshqa odamlar bilan muloqot qilish sharoitida paydo bo'ladi. Shu bilan birga, bu munosabatlar qanchalik muloqotga boy bo'lsa, bola shunchalik sog'lom va o'ziga ishonch bilan voyaga yetadi. Bola bir yoshga to'lgunga qadar bo'lgan davr noverbal (so'zsiz) muloqot davri bo'lib, undagi barcha o'zgarishlar yaqinlari, ayniqsa, onasi bilan emotsional, bevosita munosabatlarning natijasi sifatida bora-bora muomalaga til hamda tovushlar bilan bog'liq belgilar kirib kela boshlaydi. Agar ota va ona tomonidan ko'rsatilayotgan g'amxo'rlik doimiy va samimiy bo'lsa, ya'ni haqiqiy, g'amxo'r ona bolasining ayni paytdagi barcha ehtiyojlarini qalban his qilib, o'sha zahoti qondirishga harakat qiladi, masalan, chanqasa suv, och qolsa ko'krak suti berish kabi ishlarni o'z vaqtida bajarib boradi.

Bu jarayonda tan – vujud bilan ona-bolaning yaxlitligi o'ziga xos hissiyot bo'lib, u ko'pincha fanda “xolding” (inglizcha “tutish”, “ushlash”, “tuyush” so'zidan olingan) tajribasidan kelib chiqadi, ya'ni ona o'z farzandini qo'lidan ushlab, tanasi tanasiga tekkanda his qiladigan kechinmalari orqali boladagi o'zgarishlarni tuyadi, his qiladi. Go'dak bola ham onasini shu qadar yaqin hissiy-emotsional tarzda his qiladiki, shu sababli u hattoki ma'lum masofadayoq onaning kelayotganligini, yaqinlashgani va “hozir qo'liga olishini” bilar ekan. Aynan shu holatni psixologlar go'dakdagi yetakchi faoliyat deb atab, unga juda katta ahamiyat beradilar.

Mutaxassislarning fikricha, “mehrli munosabatlar”i kam bo'lgan onalarning shaxsiy muammolari ko'p bo'lib, ular bolani qo'lida ushlaganda ham deyarli hech nimani his etmaydilar. Ana shunday chaqaloqlarda keyinchalik beixtiyor tarzda ro'y beradigan psixik funksiyalar rivojida muayyan muammolarni vujudga keltirishi mumkin, masalan, ixtiyoriy ravishda diqqatni bir narsaga to'plash, ixtiyoriy ravishda u yoki bu narsani eslab qolish, gapirish, mantiqiy fikrlash kabilar.

Gapirish, nutq faoliyati bilan bog'liq psixik funksiyalar ko'pincha sinxronizatsiya jarayonida shakllanadi. Bolasini suyib, uning his-kechinmalarini bilish qobiliyatiga ega bo'lgan ona odatda bolasining psixik rivojlanishida barcha qiliqlarini, ulardan qanday foydalanish malakalarini orttirib boradi.

Bolaning kognitiv rivojlanishi, ya'ni fikrlar tarbiyasi, dunyoqarashlarning shakllanishiga ham onaning xulq-atvori katta ta'sir qiladi. Yevropalik mutaxassislarning kuzatishlarida onaning har bir harakati, mimikalari, suyishlari, bolaning tepasida turib, unga qiladigan muomalasi, erkalashlari bora-bora bola o'zlashtiradigan alohida iboralar, so'zlarda namoèn bo'ladi. Shaxsiy kuzatishlarimiz asosida shu narsa ma'lum bo'ldiki, onaning qiliqlari tobora bolaning nutqli-nutqsiz, mantiqiy-mantiqsiz harakatlariga, ishoralariga aylanib boradi, keyinchalik bola alohida so'zlarni talaffuz qila boshlaganda ham beixtiyor onaning mimikalari, talaffuz

uslublarini qaytaradi. Shu tariqa onaning bevosita ishtiroki va ërdamida bola dunëni taniydi, o‘rganadi, o‘zi haqidagi tasavvurlari ko‘lami ham borgan sari ortib boradi.

Aynan yuqorida ta’kidlagan “mehrlı munosabat” tushunchasini tushunish uchun tipik o‘zbek oilalaridagi shaxslararo munosabatlarni ko‘z oldimizga keltiraylik. Buvilarimiz nabiralarini kuzatar ekan, ko‘pincha bola yig‘lamasdan turib uning chanqaganligi yoki och qolganligini oldindan his qilib aytishlarini kuzatishimiz mumkin. Buni ham o‘ziga xos sog‘lom oilaviy muhitda shakllangan ko‘nikma, sog‘lom muloqot va mehrlı munosabatning bir ko‘rinishi deyish mumkin. Ko‘plab tadqiqotlar tahlili bolaning ijtimoiy rivojlanishini onasi bilan bo‘ladigan kommunikatsiya bilan bog‘laydilar. O‘tkazilgan tadqiqotlar vaqtida tez tili chiqan bolalarning onalari o‘ta ziyrak ekanliklari va bolasining savollariga xushyorlik bilan javob qaytarishlari aniqlangan.

Shuningdek, boshqa tadqiqotchilar ham bunday bolalarning onalari farzandining ehtiyojlarini ziyraklik bilan aniqlay olishini hamda unga qachon, nima kerakligini uning yuz harakatlari va ovozidan bilib olishlarini ta’kidlashgan.

Tadqiqotlar yana shuni ko‘rsatadiki, endi yurishni boshlayotgan bolalar, ya’ni jismoniy zo‘riqishni boshdan kechirayotgan bolalarga mehribonlik ko‘rsatilmasa, ularda o‘z “Men”ini anglashi va nutqining shakllanishida muammolar yuzaga kelishi mumkin. Agar bolalar hayotining birinchi yilida kimgadir juda mehr bilan bog‘lanib qolsa, ikki yoshligida unga qilingan noto‘g‘ri munosabatlarning noxush ta’siri ham kamroq bo‘ladi.

Oilaviy shaxslararo munosabatlarda ona roli va timsolining ahamiyati yana shundan iboratki, bola bir yoshga to‘lgunga qadar ota va ona shaxsini bir ob’jekt ona sifatida ko‘radi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, muloqot jarayoni bola shaxsining rivojlanishida muhim pedagogik va psixologik vosita hisoblanadi. Samimiy, hurmatga asoslangan va qo‘llab-quvvatlovchi muloqot bolaning ijtimoiylashuvi, emotsional barqarorligi hamda mustaqil shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi. Shu bois pedagoglar va ota-onalar bolalar bilan samarali muloqot madaniyatini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratishlari lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. G‘oziyev E.G‘. Umumiy psixologiya. – Toshkent, 2020.
2. Karimova V.M. Pedagogik psixologiya. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.
3. Nishonova Z.T. Ta’lim psixologiyasi. – Toshkent, 2021.
4. Hasanboyeva O. Pedagogika nazariyasi va tarixi. – Toshkent, 2018.
5. Vygotskiy L.S. Bola psixologiyasi va rivojlanish nazariyasi. – Moskva, 2017.